

ФОРМИ ПОВЕДІНКИ МАСОВИХ ГРУП У СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЯХ

Л.Г. Савенкова

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка,

savenkova150810@gmail.com

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент Т.І. Щербак

Актуальність теми. ХХІ століття стало вагомим доказом того, що демократизація суспільства та особистості у ньому у період занепаду політичної культури, зниження психологічного комфорту населення, економічної сфери, та кризи культурно-ціннісних аспектів соціуму. Останні пов'язані з безліччю факторів і провокують досить гостру проблему відповідальності особистості за власну діяльність, яка найбільш яскраво проявляється у формах поведінки масових груп. Розглядаючи соціум, як цілісну соціальну систему, що являє собою сукупність соціальних явищ та процесів, варто завжди зауважувати, що вони не існують без безпосереднього, чи опосередкованого взаємовпливу. Дослідження великої кількості аспектів людського спілкування, як одного із соціальних чинників, показує, що сенс будь-якого з них полягає у наявності певних факторів психологічного впливу індивідів один на одного. Безпосередньо даний вплив набуває більшого значення у кризових ситуаціях масштабного значення. Маса людей як сукупність індивідів виступає не лише носієм масової свідомості, а і системою, у якій кожна з ланок формує дану свідомість, відповідно.

Форми поведінки мас формуються, виходячи із масової свідомості. Масова свідомість є одним з тих феноменів, який розглядається як у системі філософських категорій, так і в системі категорій соціології та соціальної психології. Останнім часом дане поняття почало цікавити і медиків, зокрема психіатрів. Але, що являє собою феномен масової свідомості? Так як даний аспект вивчався різними вченими, варто зауважити, що єдиного прийнятого визначення не існує. Зокрема, Д. Ольшанський визначає, що масова свідомість

фіксує всі основні структурно-змістові елементи суспільної свідомості, проте вона не є копією останньої. Їй властива власна структура, «атомарним» елементом якої є переконання, як практична форма синтезу ідеології та соціальної психології в свідомості масового індивіда [4, с.74]. Найбільш систематизованою частиною масової свідомості, за думкою П. Сергієнко, є масова політична свідомість [5, с.21]. Вона містить ідеї, теорії, погляди, уявлення, почуття, настрої, ілюзії, твердження, традиції, звичаї, що є відображенням політики і політичних зв'язків. Її суб'єктами можуть бути нація, клас, різноманітні малі та великі соціальні групи.

Отже, масова свідомість – це система ідеологій, ідейних напрямків, уявлень, бажань, ілюзій, почуттів, настроїв, що в собі відображають різні галузі життя суспільства, доступні масам і здатні викликати їх інтерес. Масова свідомість виникає і формується в процесі масового попиту до різних способів життєдіяльності людей, які породжують подібні інтереси, потреби, навички, оцінки всього населення, поведінку та діяльність представників різних соціальних груп.

Людські форми поведінки у психології діляться на дві основні групи: індивідуальна та групова (масова). При тому, що кожна особистість переживає обидві форми поведінки. Основною відмінністю між ними виступає те, що індивідуальна поведінка формується повністю в залежності лише від внутрішніх бажань, на основі власної волі та свідомості, а масова – залежна не стільки від індивідів, скільки від тих форм, в яких прояви волі індивіда виявляються обмеженими, впливом інших людей або обставин [4, с. 51].

Масова поведінка більш значима для суспільства, адже являє собою фундамент для формування історично значимих періодів. У період соціально-психологічного неспокою, та в моменти світових кризових ситуацій форми масової поведінки – це стихійна реакція людей на соціальну ситуацію, що зачіпає їхні інтереси. При цьому масові дії можуть бути слабо організованими (погроми, паніка) або досить добре підготовленими (демонстрації, революції,

війни). Виділяють три основні групи форм масової поведінки : масова істерія, масова паніка, масова агресія.

Форми масової поведінки, хоча і залежать значною мірою від конкретної соціальної ситуації, але дуже подібні у своїх проявах. Так, наприклад, під час пандемії люди уникатимуть інших осіб з ознаками захворювання, робитимуть їх вигнанцями суспільства, аналогічно до того, як у середньовіччі ставилися до людей із «відьомською» зовнішністю. Цей приклад демонструє одну з форм поведінки – масову істерію, стан загальної нервозності, підвищеної збудливості і страху, у якому особливого значення набуває ставлення людей до інших, а особливо негативне ставлення до представників інших верств населення, національності, рас і т.д.

Порівняно з іншими формами поведінки, даний вид є найменш руйнівним для соціально-економічних, політичних стосунків, адже більше залежить від індивідуального ставлення до конкретної ситуації кожного із членів суспільства. Одним з найбільш помітних і політично важливих видів поведінки натовпу є паніка – емоційний стан, що виникає як наслідок або дефіциту інформації про ситуацію, або, навпаки, як наслідок її профіциту і що виявляється в імпульсивних діях.

Особливого розмаху набирає масова паніка під час умов масового зараження невідомими до нині хворобами. Особливість полягає у тому, що достовірної інформації про хворобу мало, але при цьому масовопоширюється дефективні чутки про неї. Чутки – сукупність відомостей, які виникають з анонімних джерел і поширюються по неформальними каналами. Парадокс кризової ситуації в тому, що у період масової паніки люди не до кінця розмежовують реальну і фіктивну інформації. Як наслідок – панічна поведінка, з послабленням усвідомлення власних дій та їх контрольованості.

Дії у період паніки, залежать від факторів, що впливають на людину. Умовно їх можна поділити на такі групи : психологічні, фізіологічні, соціальні та соціально-психологічні. Психологічні – винятково індивідуальні, але притаманні більшості індивідуумів, тому і виявляються у масовій поведінці.

Для них характерне самонавіювання, страх, відторгнення ситуації, здивування та інші емоційні переживання, що підкріплюються обмеженістю реальної інформації щодо ситуації. Фізіологічні фактори: втома, голодування, тривале безсоння, алкогольне і наркотичне сп'яніння, що знижують рівень індивідуального самоконтролю, при масовому скупченні людей загрожують особливо небезпечними наслідками. До фізіологічних також належить страх незадоволення біологічних потреб, наприклад, у період карантину в країні. Так, одними з найбільших помилок влади, у кризовий період – невміння доносити громадянам країни інформацію стосовно того, що продовольчих та фармацевтичних товарів буде достатньо, при уникненні ажіотажу.

Соціальні чинники – загальна напруженість в суспільстві, викликана очікуваними природними, економічними, політичними лихами. Це можуть бути попередження про повінь, цунамі, землетруси, різкі зміни валютного курсу, державні перевороти, революції, репресії, початок чи невдалий хід війни, попередження ризику пандемії (або епідемії). Також суспільна тривожність та напруга за часту зумовлені попереднім історичним досвідом про трагедії та їх наслідки. У 2019-2020 роках масова паніка викликана соціальним чинником – пандемією коронавірусної хвороби (COVID-19), є найкращим прикладом страху, обумовленого попереднім суспільно-історичним досвідом, адже невідому хворобу люди асоціювали із раніше існуючою Чумою, моровицею, холерою.

Найбільш значущим фактором панічної поведінки натовпу є соціально-психологічний чинник, який виявляється у відсутності ясної спільної мети, ефективних дій, що користуються загальною довірою лідерів і, відповідно, низькому рівні групової згуртованості. Динаміка та структура людських потреб так сформовані, що люди можуть, втративши волю і гідність, а головне здоровий глузд, вдаватись до тваринної поведінки. Тобто, для виникнення паніки у слабо інтегрованих групах, достатньо абсурдної ситуації, тоді коли у згуртованого суспільства, що має авторитетного лідера, керується достовірною

інформацією, навпаки – панічна поведінка не буде переходити у зверхемоційні стани.

Розглядаючи суспільну паніку, слід розкласти її на підвиди. Існує класифікація паніки за різними категоріями. За масштабом – групова – від декількох осіб і до кількох десятків і сотень людей, а також масова – тисячі і більше індивідумів. До того ж, масовою слід вважати паніку, коли в обмеженому просторі нею охоплено більшість людей, незалежно від їх загальної кількості.

За глибиною охоплення можна говорити про легку, середню і паніку, що надмірно охоплює особистість (повну паніку). Глибина паніки супроводжується глибиною емоційних переживань, а також формами їх виявлення, відповідно. При цьому переживаючи легку форму людина зберігає майже повне самовладання, критичність. Зовні це проявляється в подиві, неспокої, напруженості м'язів і т.п. Середньої глибини паніка супроводжується значною деформацією свідомих оцінок того, що відбувається, пониженням рівня критичності мислення, зростанням страху, піддатливістю зовнішнім впливам (наприклад, закупівля товарів в магазинах під впливом чуток про підвищення цін).

Повна паніка – це така, що характерною ознакою має відключення свідомості, вона є афективною, і характеризується недієздатністю і виникає при відчутті великої смертельної небезпеки. У цьому стані люди повністю втрачають свідомий контроль власних дій – можуть бігти в невідомому напрямку, здійснювати різні хаотичні дії, вчинки (чудовим прикладом слугує аварійна ситуація з кораблем «Титанік»).

За тривалістю виділяють наступні види паніки: короткочасну – від декількох секунд до декількох, досить тривалу – від десяти хвилин до декількох днів, пролонговану – від декількох днів до декількох тижнів. В.О. Моляко вводить поняття «безперервна паніка», яке характеризувало стан справ після аварії на ЧАЕС [2].

Люди охоплені панікою, зазвичай у власній поведінці керуються наступними діями: неадекватна оцінка ситуації, перебільшення небезпеки, прагнення врятуватися втечею, наявність підвищеної метушливості, зниження дисципліни, працездатності, пошук заспокійливих засобів (ліків, алкоголю, наркотиків), прагнення отримати інформацію, підвищений інтерес до всіх повідомлень, чуток, новин, незважаючи на їх достовірність.

Але є дещо більш руйнівне за масову паніку – масова агресія. Дане поняття зазвичай визначається як масові ворожі дії, спрямовані на спричинення страждання, фізичного або психологічного болю, збитку або, навіть, на знищення масою (натовпом) інших людей або спільнот. В.Г. Крисько так визначає агресивний натовп – «скупчення людей, що прагнуть до знищення, руйнування і навіть вбивства. При цьому люди, що становлять собою агресивний натовп, не мають раціональної основи для своїх дій і, перебуваючи в стані фрустрації, часто направляють свій сліпий гнів на абсолютно випадкові об'єкти» [1, с. 241].

Завжди причиною виникнення зовнішньої агресії є внутрішні агресивні стани, що виникають через наявність особистісних бар'єрів чи незадоволення певних потреб. Для створення агресивного налаштування є певний ряд умов. До таких належать елементарні психофізіологічні умови – наркотики, алкоголь, магнітні бурі, а також інші фактори енергетичного збудження організму. Далі слід говорити про складніші психологічні чинники – головними з яких є відчуття фрустрації, усвідомлення «неможливості виконання ніяких дій». Окремо важливими є провокації, насамперед, нераціональні та неадекватні дії влади або їх окремих представників.

Масовою поведінкою можна керувати аби уникнути збитків. Психологічний вплив на натовп ззовні зазвичай рекомендується націлювати на периферію, увага якої легше переключається. Для впливу же зсередини частіше рекомендується проникнути в ядро, де гіпертрофовані сугестивність і реактивність. Маніпуляція масовою свідомістю населення в сучасному змісті припускає наявність технології управління поведінкою людей, формування

масової свідомості, програмування думок мас, їхніх настроїв і навіть психічного стану з метою забезпечення бажаної поведінки. Це використання способів ідеологічного й соціально-психологічного впливу, застосовуваного з метою зміни мислення людей всупереч їхнім інтересам. Надзвичайно важливим є врахування загальноприйнятого фактора форм масової поведінки, зокрема своєчасне інформування людей про можливі небезпеки і наявні способи протидії.

Отже, форми масової поведінки мають ситуативний характер та власну класифікацію, залежно від умов, у яких знаходиться особистість. Але у будь-якому разі, при правильній згуртованості, компетентності та авторитеті лідера, маючи достатній рівень достовірної інформації і усвідомленість власних дій масова поведінка може бути керованою. Особливого значення при врахуванні форм поведінки набуває масова свідомість, адже, виходячи з неї, і формується діяльність.

Література:

1. Крысько В. Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах. Минск : Харвест, 1999. 384 с.
2. Моляко В. О. Психологічні наслідки чорнобильської катастрофи. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України *«Актуальні проблеми психології»*. Т. 12. 2010. С. 8-21.
3. Назаретян А. П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 192 с.
4. Ольшанский Д. В. Психология масс. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 368 с.
5. Сергієнко П. Масова політична свідомість. Проблеми формування й розвитку. Київ: Либідь, 1991. 176 с.